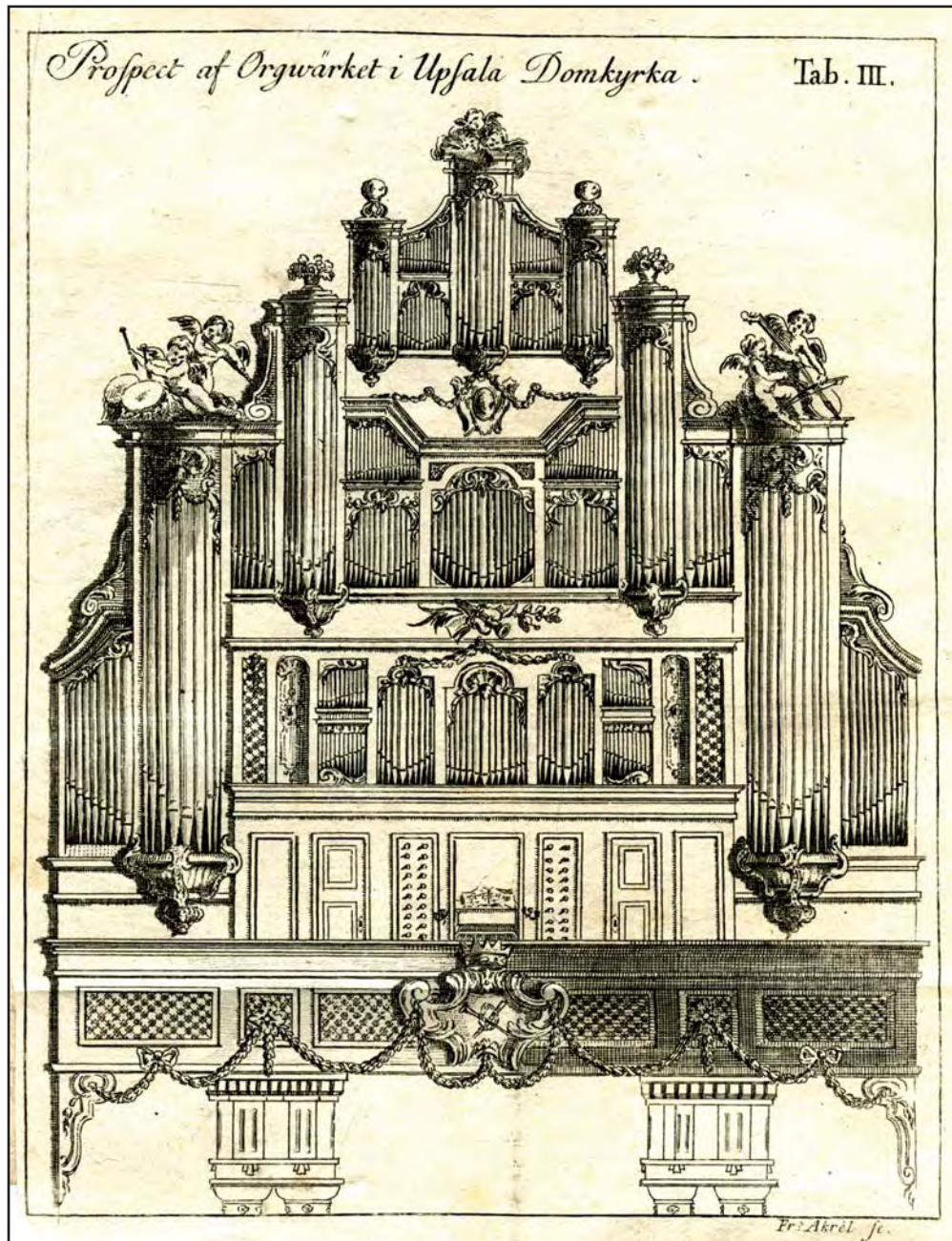

”Lova Gud i himmelshöjd, sjung med glädje, lust och fröjd”

I de senaste medlemsbladen har psalmdiktande västgötar presenteras på ett initierat sätt. Det är många från vårt landskap som skrivit psalmer och musik som ingår i vår psalmbok. Fler än vad man i förstone kanske anar. I detta medlemsblad presenteras Haquin Spegel, en av våra stora psalmförfattare vars psalmer ännu sjungs i kyrkor och hem.

Det är onekligen så att psalmsång har varit och är något som hjälpt många människor i livets olika situationer. I Skara Stifts- och landsbibliotek finns den s.k. Tobolsk-psalmboken. Efter slaget vid Poltava år 1709 hamnade svenska soldater som krigsfångar i Tobolsk, huvudstaden i Sibirien, som på 1700-

talet var Rysslands militära centrum. Artillerilöjtnant Johan Matias Hageman skrev under sin fångenskap av en tryckt svensk psalmbok, som han omsorgsfullt kopierade in i minsta detalj. Psalmsång har hjälpt människor i både sorg och glädje. Tyvärr är väl denna psalmskatt idag mer och mer på avtynande. Antalet psalmer som svensken kan är minimalt.

Psalmboken har människor inte bara sjungit ur. Även att läsa psalmer är och har varit ett sätt att utöva andakt. Detta bruk gör att också de psalmer som kan upplevas svåra att sjunga ändå hjälper med sitt budskap då man läser dem.

”KÖRKEKRÖDDER OCH LOKTEBLOMMOR”

– om den kvinnliga seden att föra väldoftande örter och kryddor till kyrkan

Till de kyrkliga seder som en gång varit allmänna men idag knappast utövas hör bruket att till söndagens högmässa ta med sig kyrkkryddor och färska nyplockade örter, så kallade luktblommor. Det rör sig egentligen om två skilda bruk, dels att aktivt, strax innan gudstjänsten samla in ”rätt sorts” doftande örter och dels bringa med sig i för ändamålet särskilt tillverkade dosor, torkade kryddor, från husets egna förråd. Den första sedvänjan kan dels spåras till den katolska kyrkans intensiva doft av rökelse och dels till gångna tiders odörer på grund av bruket att begrava högreståndspersoner inuti kyrkan. Den andra sedvänjan kan spåras till en medeltida kyrklig ritual som utfördes i samband med kvinnans kyrktagning. Seden att lukta på och tugga starka kryddor var naturligtvis ett sätt att hålla sig vaken under den långa gudstjänsten men det berättas också att vissa kryddor ansågs ge värme. I de förr ofta ouppvärmda kyrkorna kunde det vara riktigt kallt att sitta stilla i kyrkbänken, så man kan förmoda att kyrkobesökarna tog till alla medel som stod till buds för att hålla kroppen varm. Männen drack, åtminstone vid jultid, brännvin för att hålla värmen medan kvinnorna hade andra vanor. Stina Larsson, född 1868 i Karaby, Västergötland, menade att kvinnorna var noga med kyrkkryddorna eftersom *allt manfolk stank av brännvin*.

Ida Andersson, född 1862 i Rångedala i Västergötland, uppgav att kyrkkryddorna bestod av ingefära (*Zingiber officinale*) som tillsammans med små bitar av kaksocker stoppades i munnen för att långsamt smälta på tungan och alstra värme i kroppen. Ingefära har en lång historia som läkemedel. Den har använts som smärtstillande medel och ingått i teriak och ätits mot matsmältningsbesvär. Ingefära fanns kvar i den svenska farmakopén så sent som 1946, då främst som smaktillsats. En-

ligt samma uppgiftslämnare, Ida Andersson, bar kvinnorna i Västergötland kvistar av åbrodd (*Artemisia abrotanum*). Åbrodd har använts i kyrkbuketter över hela landet. Det uppges hur örten gnuggades mellan fingrarna för att den skulle dofta riktigt starkt. Den innehåller en flyktig olja, bitterämne och garvsyra. Den har inom folkmedicinen använts som medel mot pest och hosta. Hade man glömt plocka någon kyrkvast hemma fanns det ofta åbrodd på någon grav som man kunde bryta av. Men att plocka blommor från en grav hade sina risker. Enligt Richard Dybeck förbjöds barnen att plocka blommor på gravar, den som bröt mot förbudet riskerade att drabbas av ”*likmask i näsan*”.

Användningen av åbrodd som kyrkväxt har mycket ålderdomliga rötter. Den har inom den katolska kyrkan flitigt använts som rökelse. Det är en svindlande tanke att bruket och minnet av denna örts doft kan ha funnits nedärvd genom generationer. Ett tusenårigt kyrkligt bruk som förefaller ha tagit slut vid förra sekelskiftet.

Rektor Henriksson från Dals-Rostock uppger att kvinnor ännu i slutet av 1870-talet medförde en *kyrkkost*, en bukkett med utvalda blommor, när de besökte gudstjänsten i kyrkan om söndagarna. Att det rör sig om en specifikt kvinnlig sed speglas av en uppgift från Småland, att flickorna vid konfirmationen hade en blomsterbukett som var virad som en borste, tät och rund, medan pojkarna endast bar en myrtenkvist och en liten blomma hämtad från fönsterträdet (Småland LufM 12937).

Kvinnornas kyrkkvistar var i regel små och rejält hopbundna. De äldsta kvinnorna hade ofta de största bukketterna. En sådan bukkett kunde förutom åbrodd (*Artemisia abrotanum*) innehålla och *salvia*, det vill säga luktsalvia (*Balsamita vulgaris*) och *äxelägger* (*Primula veris*). Om den sistnämnda växten skriver Ric-

hard Dybeck i *Runa*, på 1840-talet: ”Intet svenskt blomster ses oftare än detta, i Maj och början af juni månader pryda bondstugan, och såsom *kyrk-blomster* behåller det ännu – sedan många förkastats – sitt anseende.” *Kyrkkosten* lades med stjälkarna invirade i den vita näsduken, ovanpå psalmboken, vilken oftast hölls med båda händerna på vägen till kyrkan. I Västergötland har man traditionellt använts åbrodd och luktsalvia som luktblommar. Kvinnor på väg till kyrkan, om söndagen, plockade av de örter som de kände till och använde sig av i hushållet och i läkande syfte. Andra örter som nämns i kyrkkvasten är isop, hjärtansfröjd, kummin, lavendel, liljekonvalj, mynta, myrten, renfana, reseda och timjan (Gustafsson 1956:67–68).

Från Västmanland kommer uppgiften att man på 1820-talet plockat *kamomill* (*Matricaria chamomilla*) till luktblomster i kyrkbuketten. Släktnamnet *matricaria* är avlett av latinets *matrix* som betyder livmoder. Artnamnet *chamomilla* kommer av grekiskans *khamaimelon* som betyder jordäpple och hänvisar till örtens äppelkännande doft. Folkliga namn på örten är *lukttuppor*, *söttuppa* och *söttippor* vars efterled kan syfta på dess många användningsområden för kvinnor. Kamomill har använts som menstruationsdrivande medel och vid långdragna förlossningar. Den är krampstillande och mildt nervlugnande.

I regel har ett fåtal örter ingått i kyrkkvasten. *Rosekostar*, buketter med stor variation på blommorna användes emellertid endast till gravsmyckning, berättas det från Rångedala i Västergötland.

Enligt Mathesius (1800–1869) plockade allmogen i Västergötland gräset *Stipa Pennata* för att pryda kyrkkvastarna. Hela kyrkan kunde vid särskilda högtider smyckas med gräset.

Det fanns ytterligare anledningar till att ta med sig kryddor och sötsaker till kyrkan. En nygift kvinna förmodades ännu vid 1800-talets slut bjuda de närmaste i kyrkbänken på något sött och kryddsmakande. Hilda Cederlund som var född 1857 i Sexdrega, Västergötland, berättar att kvinnorna hade *körkekrödder* med sig i kyrkan om söndagarna. Framför allt skulle en nygift kvinna ha kryddor med sig de första söndagarna efter bröllopet. I en näsduk eller ett papper hade de sockerbitar, karameller, kryddnejlikor och kummin som bjöds omkring under mässan. Hilda minns hur somliga kyrkbänkkamrater vid flera tillfällen hade en bit toppsocker med sig, som sötningsmedel till kryddorna, som de kringstittande kvinnorna fick gnaga av. Också när ett bröllop planerades fanns anledning för fästmannens och fästmöns mödrar att bjuda de som satt intill i kyrkbänken på kyrkkryddor. Elina Andersson från Jonsängen i Vänersborg berättar att det då bjöds på socker och kanelbitar. Kanel (*Cinnamomum cassia*) har använts mot hosta och långt in på 1900-talet ansetts hjärtstyrkande. Kanel fanns kvar i den svenska farmakopén 1946. Numera har kanel knappast någon medicinsk användning.

Även en kvinnas kyrktagning ansågs vara skäl till att bjuda på kyrkkryddor. En kvinna skulle kyrktagas fem eller sex veckor efter förlossningen beroende på om det var en flicka eller pojke som fötts. Vid ett sådant tillfälle hände det att kvinnan, efter att ceremonin genomförts, bjöd grannarna i kyrkbänken på karameller, sockerbitar och något ur en liten flaska med Hoffmans droppar, eller som de kallades i Dalsland, Hoppmans droppar, berättar Maria Andersson som var född 1865 i Råggård. Liknande kryddknyten i samband med kyrktagningen uppges i Småland ha innehållit socker, en lakritsstång, kanel, kryddnejlikor, russin och karameller. Seden att ta med sig kryddor och karameller i samband med kyrktagningen är en medeltida sed som levat kvar länge i sydvästra Sverige. Enligt en medeltida ritual hade kvinnan vid kyrktagningen med sig bröd som hon lämnade åt prästen. Han välsignade brödet

och stänkte vigselvatten på det. Därefter fick kvinnan tillbaka brödet. Hon brukade dela brödet med de kvinnor som följt henne till kyrkan. Koncilier på 1400- och 1500-talen förbjöd denna utdelning av brödet efter kvinnans kyrktagning. Istället tog man med sig honungs- och pepparkakor hemifrån och delade ut åt sina följekvinnor. Traditionen att kvinnan delade ut något att äta till sina bänkkamrater stammar således från slutet av medeltiden och har levat kvar i århundrade efter århundrade. Brödkakan blev till pepparkaka som blev till kryddor och sötsaker.

Även om vi idag uppfattar kyrkbuketten med de väldoftande blommorna som en fin sed kan den av många ha uppfattats som en enklare variant av ett ännu förnämre bruk, nämligen traditionen att bära en luktdosa i en kedja om halsen eller i handen. Luktdosan som också kallades svampdosa och krydddosa kunde vara av svarvat trä, mässing eller i finaste silver, allt efter bärarens status. Sådana luktdosor var ofta vackert utsirade med lämpliga motiv hämtade från Bibeln eller dekorerade med ägarinnans initialer. Ofta var dosan en fästmögåva. I Västergötland salufördes de av kringresande knallar. I silverdosan förvarades en svamp som bäraren genomfuktat med eau de cologne. Völdoften gjorde det möjligt för kvinnan som bar luktdosan att uthärda den ofta dåliga lukten i kyrkan. Ända fram till 1800-talets början fortsatte man att begrava döda inuti kyrkan med ohälsosam likodör som följd. Luktdosan lånades ut till andra som när man bjöd varandra på en karamell. Först vid 1800-talets slut kom luktdosan ur bruk.

Allra längst har seden att i psalmboken pressa kronbladen av utvalda blommor, som rosor och liljekonvalj, levat kvar. Blomman stacks in som bokmärke vid det så kallade *vanjelt*, söndagens evangelietext i psalmboken.

Jag får en ingivelse att titta i min mormors psalmbok som står i hyllan. Jag bläddrar lite på måfå, och mycket riktigt, där på var sin sida ligger, som en hälsning från henne till mig, en väl pressad gulnad liljekonvalj och ett skört torkat rosenblad.

Ritwa Hejulfsdotter

Illustrationerna är hämtade ur en botanisk bok från 1500-talet och har ej anknytning till artikelns angivna örter och blommor.

Seminarium kring eventuell kommande Vatikanforskning

Deltagare vid seminariet den 2 juni. Från vänster: Christer Pahlmblad, Per Stobaeus, Sven-Erik Pernler, Emil Paul Tscherrig, Olle Ferm, Bo Theutenberg, Johnny Hagberg, Oloph Bexell, Magnus Nyman, Elisabet Göransson och Claes Gejrot

Den 2 juni 2010 hölls ett seminarium hos Birgittasystrarna, Djursholm, kring eventuell kommande forskning i Vatikanbiblioteket. Bakgrunden är att sällskapet ordförande och professor Bo Theutenberg i samband med resa till Rom och Vatikanen föregående år sammanträffat med de båda företrädarna för Vatikanbiblioteket och dess Sekreta Arkiv vilket resulterade i planer för ett gemensamt, ekumeniskt, forskningsprojekt kring det som kan finnas i bibliotekens gömmor. Den påvliga nuntien för Skandinavien, Ärkebiskop Emil Paul Tscherrig, har också varit pådrivande för projektets förverkligande. I denna mening samlades några representativa forskare för att samtala vad som kan vara möjligt och fruktbarande att forska kring i Vatikanens liksom i andra bibliotek. Den närvarande vid seminariet var: professor Oloph Bexell, professor Olle Ferm, docent Claes Gejrot, fil dr Elisabet Göransson, prost Johnny Hagberg, professor Magnus Nyman, docent Christer Pahlmblad, docent Sven-Erik Pernler, fil dr Per Stobaeus och professor Bo Theutenberg.

Deltagarna var eniga om att fortsatt sökande efter missions-tid- och medeltidsmaterial i Vatikanarkiven ej var fruktbart. Det material som finns där är genomgången och kataloger finns att tillgå.

Den period som samtliga menade var intressant och ännu ej fullt utredd är reformationstid och då i synnerhet händelser kring de tidiga emigranterna som lämnade Sverige på grund av utvecklingen. Periodmässigt rör det sig om ca 1520-talet fram till ca 1560-talet. Många av dessa utvandrare har gjort karriär inom olika förvaltningar utomlands. Det fanns även en enighet om att denna forskning inte endast kan ske i Rom

utan måste bedrivas även i arkiv exempelvis i Polen, Tyskland och Balticum.

Nästa steg i detta projekt blir att undersöka vem eller vilka som skulle ha möjlighet att se närmare på materialet och arkivläget. Frågan om finansiering ska också undersökas.

Speech given by Professor Bo J Theutenberg at the dinner 2 June 2010 given by His Excellency the Apostolic Nuncio Archbishop Emil Paul Tscherrig in honour of the participants in the Seminar arranged by the Diocesan Historical Society of Skara regarding scientific and research cooperation with the Vatican Library and the Vatican Secret Archives.

Your Excellency!

May I say a few words thanking you for your initiative to try to create possibilities for a broader scientific cooperation between, on one side, the *Biblioteca Apostolica Vaticana* & the *Vatican Secret Archives* and, on the other, the *Diocesan Historical Society of Skara* and Swedish scholars and scientists.

Today the 2 June 2010 the Diocesan Historical Society of Skara has hosted a seminar in which scientists in the field have come together to discuss in which way the scientific cooperation could be continued and expanded with the Vatican Library & the Vatican Secret Archives. The Society is of course happy that the scholars and professors around

this table have come to give us advise how to manage the future of this cooperation. On behalf of the Diocesan Historical Society of Skara I thank them for their valuable participation. Of course we hope that there is a future for our initiative to establish a closer link between the Vatican Archives and the scientific world in Sweden. We also hope that the scholars themselves would find opportunities to take part in further scientific research within the Vatican Library and its Archives.

The Diocesan Historical Society of Skara was founded in 1992. Its purpose is to promote a deeper interest in church historical studies and research concerning the diocese of Skara and if possible to create financial support for such studies.

During the last years the Society has been engaged in documenting the rich medieval history of the diocese of Skara and books about later centuries have also been published, as more books will come.

During meetings 2007 and 2008 with the Vatican Library and the Secret Archives a deeper cooperation concerning different diocesan projects was discussed. Again we must thank His Excellency the Nuncio for preparing and making these visits possible.

Your Excellency, I remember our meeting about two years ago, on 3 July 2008, when we discussed how, from the Swedish point of view, to make better use of the historic sources in the Secret Archives of the Vatican. I take it that the Swedish State Archive (Riksarkivet) since long ago has covered most of the relevant documents in the Secret Archives concerning Sweden, but in my view, perhaps something is still to be found.

In connection with the writings of my own books and articles about the earliest times in the history of Sweden it became evident to me that it is essential to investigate more fully which documents in the Vatican archives are of direct interest to the Swedish history, particularly "the early Catholic time of Sweden", starting with the arrival of Catholic missionaries and envoys during the early medieval times, or even the Viking age (800-1000 AD).

With the interest in Sweden for medieval history, including the close relations that existed during that time with the Catholic church, it should be of greatest interest to further develop the possibilities to more systematically utilise the sources being kept from early times in the Vatican Archives. The question is again if we already know all about this or if there is something more to be found. This subject we have today discussed at the Seminar.

Another topic, much discussed today at the Seminar, is the importance to more fully describe the events leading up to the Swedish reformation, which started in 1527 but which took a long time to realize. We have understood that the Reformation period is the topic that first should be approached by the scholars and that would be the area for a deeper cooperation.

The search for possible documents concerning the history of Skara diocese has also an ecumenical dimension. Here are our common roots; the history of Skara diocese is not only the history of the Church of Sweden but also of the Catholic diocese of Stockholm (comprising whole Sweden) and the Roman Catholic Church as such.

The Society is trying to engage several skilled historians in its plans to deepen the studies in the Vatican Library and the Secret Archives. The method for the continuous scientific research has been discussed today at the Seminar. It must be underlined that we are grateful to the scholars participating in the Seminar to have given us their frank opinion on our

ideas and future plans. We are grateful to His Excellency the Nuncio for having started this scientific dialogue. Today has the first step in this dialogue been taken. We do not know yet what will come out of this. We do not know which ways and means are possible to embark upon. We hope that we will succeed with our plans to deepen our knowledge about the contents of the Vatican Library and the Vatican Secret Archives.

What our Seminar resulted in seems to be a general opinion that it would be interesting as well as fruitful to shed some light upon the fate of the Catholic emigrants that left Sweden from around 1520 – because of the coming reformation – and their activities abroad – directed *towards* Sweden. Here we believe that we could embark on a common project, where we would need a lot of help, support and assistance from the Vatican Library and the Vatican Secret Archives in order to identify these persons and their activities. Some of them are known but most of them are unknown, but all of them surely with an interesting fate as emigrants to foreign countries.

Bok & Bibliotek

i Göteborg den 23 – 26 september 2010

För fjärde året i rad deltar Skara Stiftshistoriska Sällskap

- tillsammans med Missalestiftelsen och Västergötlands Fornminnesförening -

Vår monter har nummer **D 03:12**

Ansvarig är Margareta Jansson

Glöm inte att betala in årsavgiften

50:- eller 500: för ständigt medlemskap till

Skara Stiftshistoriska Sällskap

Plusgiro 4841842-0 Bankgiro 5812-8166.

Böcker om medeltiden

Vem var den verkliga Arn?

Vilka kloster fanns i Västergötland

under medeltiden? Vad innehåller

Skaramissalet - Sveriges äldsta bok?

Hur användes Avlatsbrev under medeltiden?

Vilka blankvapen finns i våra kyrkor och

vad är ett Huvudbaner?

Svaret på frågorna kan du finna bland böcker i Skara stiftshistoriska sällsapps bokutgivning

www.skarastiftshistoriska.nu

Hemma i främmande hamn En sjömanspräst berättar

Bengt Schantz

Svenska Kyrkan i Utlandet, SKUT, har en lång historia. I mer än hundra år har vår kyrka bedrivit en diakonalt inriktad verksamhet bland sjöfolk. Ur denna s.k. "sjömansvård" har vår tids utlandskyrka vuxit fram. En kyrka för sjömän har blivit allas vår Utlandskyrka, SKUT.

Bengt Schantz har verkat som präst inom båda dessa arbetsområden. Det är därifrån han hämtar minnesbilder och berättelser i boken Hemma i Främmande Hamn.

Boken innehåller berättelser om människor och livsöden, som författaren mött, de flesta från hans tid som sjömanspräst i London, Hull och Rotterdam under 1950-talet, men också några från senare tid då han med sin hustru Marianne arbetade i turistkyrkan på Teneriffa. Dessutom förekommer några minnesbilder från Runö, den lilla ön i Rigabukten, där han tillbringade sina tidiga barndomsår.

Boken tillägnas alla som i dag möter sin kyrka i främmande land och inte minst alla dem som varit ett stöd för forna tiders Sjömansvård, genom kollekter, syföreningsarbete och förböner.

Den vill också vara ett äreminne över alla sjömän av den gamla sorten, som bemannat svenska fartyg på all världens hav och besökt sjömanskyrkor i all världens hamnar.

Boken kostar 150:- och kan beställas hos Johnny Hagberg. Den omfattar 149 sidor och är rikt illustrerad.

OBERAMMERGAU 2010

"Han är uppstånden! Han är inte här!"

Med kyrkoherde Anders Reinholdsson som god reseledare anordnades i juni månad en oerhört givande och intressant resa till ett annorlunda Tyskland med möjlighet att ta del av passionsspelen i Oberammergau, som uppfördes första gången år 1634 och sedan dess vart tionde år. Resan var ett samarrangemang mellan Skara stiftshistoriska sällskap och Exodus Resor i Lund. Ett 40-tal glada resenärer från olika delar av vårt land deltog och en god och berikande gemenskap rådde både i bussen och på de platser som vi besökte. Från vårt sällskap deltog Siv Hasselberg, Vänersborg, Turid Inghammar och Elisabeth Hörnlund, Lidköping, och jag själv från Skara. Här vill jag delge några av mina högst personliga intryck från resan. Första dagens mål var Berlin och sedan fick vi nästa dag med en svensktalande guide uppleva en oerhört intressant rundvandring i Dresden med besök bl.a. på Zwingergalleriet och i Frauenkirche – båda sönderbombade efter andra världskriget men nu helt återuppbyggda.

Färden gick vidare till gruvstaden Freiberg, där vi först besökte Domen och fick njuta av inledande orgelmusik från en Silbermannorgel, som Bach en gång spelat på. En oerhört

engagerad guide berättade om Domen, som från början uppfördes i slutet på 1100-talet och sedan byggdes om efter ett par stadsbränder åren 1386 och 1484. Den har renoverats på 1820-talet och senast i slutet av 1960-talet. Guiden visade oss flera av de vackra föremål som finns i den här kyrkan, däribland många utsökta träsniderier, två predikstolar (en från år 1505 "Tulpenkanzel" för festliga tillfällen och den andra från år 1638 "Bergmannskanzel" som används regelbundet). Mot norr finns vackert snidade fursteloger i barockstil från åren 1726/28 och mot väster kan man beundra den vackra Gyl-

lene porten från 1220-talet. Ja, det var en underbar upplevelse att besöka Domen i Freiberg, och man hade önskat sig mera tid att vandra omkring där.

Men det fanns mycket mer att uppleva under resan! Utfärden till Basteiklippan, där Basteibron i sten som uppfördes åren 1850/51 kunde beundras och man hade en vidunderlig vy över de romantiska klippformationerna och Elbes dalgång, tillhör ett av mina starkaste minnen från resan. Att få göra en båtture på floden Elbe mellan Königstein och Pirna och njuta av de mäktiga scenerierna var en härlig upplevelse.

Efter en rundtur i Chemnitz (tidigare Karl Marx Stadt) -en typisk östtysk stad men med oerhört många hus i jugendstil-gick färden till München och därefter till Garmisch-Partenkirchen där vi övernattade efter att ha upplevt Passionsspelen i Oberammergau. I förväg hade vi under bussresan under Anders Reinholdssons ledning gått igenom ett textsammandrag som Carl Magnus Adrian utarbetat och som Exodus resor försett oss med. Tack vare detta och ett texthäfte som vi erhöll på hotellet kunde vi bättre följa med i vad som hände på scenen. Passionsspelhuset rymmer 4.700 personer, och det var en mäktig upplevelse att se alla agerande på ett så levande och personligt sätt förmedla hela passionsdramat. Varje akt inleddes med underbar körsång och därefter visades på en stor bildskärm en eller två levande (före-)bilder ur Gamla Testamentet.

I akt 6 som inledde spelets andra del visades från Gamla Testamentet dels profeten Daniel i lejongropen, dels Jobs lidande. Kören avslutade med härlig sång: "Herren har övervunnit helvetet och döden. Jesus är uppstånden. Syndarna är nu räddade. Vi är friköpta. Halleluja. All ära, härlighet och makt till Gud från evighet till evighet!"

Så var det dags att påbörja återresan, och sista natten bodde vi i en charmerande stad, Hildesheim, i närheten av Hannover. Liksom övriga kvällar under resan kunde vi njuta av god gemenskap med varandra vid en god middag, och under de ofta långa bussresorna gjordes uppehåll för "busskaffe" som vår skicklige chaufför P-O Ängegård ordnade för oss. Att vi hade många goda sångare i resällskapet som då och då stämde upp lovsång bidrog till en god stämning i bussen.

Ett varmt tack till Exodus resor och Skara Stiftshistoriska Sällskap för en synnerligen givande och välplanerad resa!

Margareta Jansson

Välkommen till den 25:e STIFTSHISTORISKA DAGEN

onsdagen den 15 september 2010
i Vasa församlingshem
med anledning av Göteborgs stiftshistoriska
sällsks 25-årsjubileum

- 12.00 Mässa i Vasakyrkan
Biskop Carl Axel Aurelius
- 13.00 Välkomsthälsning
- 13.15 Svenska prästgårdar med exempel från
Göteborgs stift
FM Martin Giertz
- 14.00 Kaffe och tårta
- 14.45 Prästgårdsliv inifrån
FM Margareta Brogren
- 15.30 Göteborgs stifts nya herdaminne
Presentation av band 1: Domprosteriet
(medlemspris 200:-).
Professor Anders Jarlert
- 16.00 Avslutande hälsningar

Göteborgs stiftshistoriska sällskap bildades i Vasa församlingshem den 11 september 1985, i anslutning till 300-årsdagen av prästmötets begäran om uniformitetens införande i Göteborgs stift.

Tag gärna med någon intresserad vän!
Medlemsavgiften 50 kr (700 för ständigt medlemskap)
kan sättas in på plusgiro 496 34 42 - 1, Göteborgs
stiftshistoriska sällskap, Uddevalla.

Två nya böcker snart färdiga

I den svenska skolordningen av år 1611 infördes som lärobok i teologi den tyske teologen Matthias Hafrenreffers *Loci theologici*, som mest kom att användas vid universitetsundervisningen. Men redan 1612 utgavs ett kompendium av denna skrift. Dess titel var *Compendium doctrinae coelestis*. Enligt skolordningen, som började gälla 1613, skulle det användas i provinsialskolor och gymnasier från och med det tredje läsåret, efter studiet av Luthers lilla katekes på svenska och latin. Omkring 30 upplagor från olika tryckorter är kända. Boken översattes av Laurentius Laurinus till svenska 1650, med en ny upplaga 1693. Likaså utgav Jesper Swedberg, den kände biskopen i Skara, en förkortad översättning 1714 till gagn för de "piltar", som hade svårt att förstå latin.

Nu kommer en ny svensk översättning och edition av denna bok utförd av professor Bengt Hägglund och docent Cajsa Sjöberg

Den andra boken behandlar Svenska kyrkans missions arbete med utgångspunkt från Skara stift. Märta Bodin, Habo, som själv varit missionär i Tanzania, berättar utförligt om dem som gav sig ut till främmande land för att göra Jesus känd. Missionsarbetet är och har varit kraftfullt i vårt stift och denna bok belyser detta arbete.

Västgötar i psalmboken - VIII

”Ser Liljorna, hwilka uprinna På markene när hon är grön...”

”Mot himlen all bygden höjdes vid Spegels jublande psalm.” Så har Paul Nilsson lärt oss att sjunga. En psalmrad som den i rubriken citerade – i ursprunglig skön barockstil från 1695 års psalmbok – var det väl knappast som Västgötahymnens diktare hört ”de prövade odalmän” stämma upp i ”församlingens vita kyrka”. Enligt hörsägen lär det snarare ha varit fråga om en lovpsalm av Spegel, kanske den med det mäktiga omkvädet ”Priser och berömmar Gud, som rättvist dömmar Och sitt folk ej glömmar”.¹ Den psalmen gavs ut i en samling som kom under Spegels biskopstid i Skara. Med Paul Nilsson vill man gärna räkna Haquin Spegel till västgötarna i psalmboken. Visserligen var det inte länge han fick verka som biskop i Skara stift. Han kom hit från Visby 1685 och flyttade till Linköping 1693. Men med honom tillfördes stiftet en behövlig administrativ kraft, därtill en stor andlig profil. Han kan betraktas som ”epokens störste andlige diktare”.² Utifrån dateringen i psalmboken finner man att flera av hans psalmer kom till under hans tid i Skara, där också flera av hans bibliska epos diktades.³

Haquin Spegels släkt hade sina rötter i Småland och den är känd från 1400-talet.⁴ Den i tidigare led mest framträdande släktingen var Sigmund Spegel, domprost i Växjö på 1500-talet. Fadern till Haquin hette Daniel Spegel och var

1 Citat från den Wallinska psalmboken nr 270. Sic! Alltså inte fråga om något stavfel.

2 Bernt Olsson & Ingemar Algulin, *Litteraturens historia i Sverige*, Stockholm 1987, sid. 91.

3 A.a, sid. 92.

4 De biografiska uppgifterna är hämtade från *Skara stifts herdaminne* af Joh. W. Warholm, del 1-2, 1871-72 nytryck Munkedal, 1984, del 1 sid. 31ff.; från *Svenska män och kvinnor*, Biografisk uppslagsbok, Stockholm 1954, band 7; från *Nordisk familjeboks* andra och fjärde uppl., samt från *Nationalencyklopedin*.

handlande i Ronneby; modern Margareta Fischer var tyska och härstammade från Westfalen. Det var i det ännu danska Ronneby som Haquin Spegel föddes den 14 juni 1645. Han blev tidigt föräldralös, och då han kom från fattiga villkor var han hänvisad att leva på sina småländska släktingars barmhärtighet. En komminister i Almeboda tycks ha varit den som tog hand om honom mest. Han kunde genom släktens försorg få åtnjuta sex års undervisning i barnåren.

Den unge Haquin kunde redan vid tretton års ålder skrivas in vid katedralskolan i Lund. Det hände alltså 1658, samma år som de skånska landskapen genom freden i Roskilde lades under den svenska kronan. Han blev student 1662, och enligt tidens sed kunde han därefter företa ett par års akademiska vandringar. I Tyskland sökte han sig till universitetsorterna Greifswald, Wittenberg och Leipzig. Han besökte också Köpenhamn och fortsatte vidare till Holland. Han fick till och med möjlighet att en tid studera i England, vilket var mindre vanligt på hans tid. Där kom han bland annat i kontakt med olika former av sekterism, vilket dock befäste honom i luthersk-ortodox tro. Vid hemkomsten till Sverige 1666 kunde han försörja sig som informator, först tre år hos burggreven G. Ehrenberg i Malmö. Under åren 1669-71 var han i tjänst hos fältmarskalken och generalguvernören över de skånska landskapen greve Gustaf Otto Stenbock, tillika herre till Torpa i Västergötland. Som hovmästare fick han följa dennes son Magnus (den blivande segraren vid Helsingborg 1710), först till Uppsala och sedan till Lund. Bland de första att skrivas in vid akademien var både Spegel och Stenbock. Lunds universitets förste kansler var greve G. O. Stenbock, och vid dess första magisterpromotion 1671 blev Spegel filosofie magister.

Den begåvade studenten hade alltså fått goda kontakter som visade sig viktiga för hans fortsatta karriär. Efter prästvigning i Strängnäs 1671 av biskop Erik Gabrielsson Emporagrius kallades Haquin Spegel samma år till änkedrottning Hedvig Eleonora som hovpredikant. Hennes son, den unge kung Karl XI, lade tidigt märke till honom och lät honom vara med i följet vid eriksgatan 1673. Kungen förordnade honom så till sin överhovpredikant 1675. Spegel vann kungens djupa respekt och vänskap. Som superintendent över armén i Skåne deltog han i kungens fälttåg. Hans dagbok från det skånska kriget räknas som en viktig historisk urkund, och inför det ödesdigra slaget vid Lund den 4 december 1676 kallades han till kungen för ett nattligt samtal i största förtroende. Han fanns också vid kungens sjukbädd 1679, då denne var svårt sjuk, och året därpå föll det på hans lott att viga kungen och den danska prinsessan Ulrika Eleonora på Skottorp i södra Halland.

Vid den tiden var Haquin Spegel redan inne i sin kyrkliga karriär. År 1679 blev han utnämnd till kyrkoherde i sin födelsestad Ronneby, men han kom aldrig att tillträda den tjänsten, eftersom han samma år förordnades som superintendent på Gotland. I det uppdraget ingick att verka för att försvenska ön, vilket han skötte med ”takt och varsamhet”.⁵

Under de sex åren i Visby gjorde Spegel betydande insatser för gudstjänstlivet. Ett led i försvenskningen var att han diktade psalmer som gotlänningarna kunde sjunga på kända melodier. Utöver detta ägnade han sig, förutom att delta i

5 *Svenska män och kvinnor*, Biografisk uppslagsbok, Stockholm 1954, band 7, sid. 148.

riksdagsarbetet i Stockholm ett par längre perioder, åt att beskriva Gotlands historia och topografi. Dessutom kunde framför allt hans stora epos *Guds Werk och Hwila* se dagens ljus på Gotland. Det trycktes 1685 och har sin förebild i ett epos av fransmannen Du Bartas, vilket dansken Arrebo imiterat. Spegel följer i sitt epos den bibliska skapelseberättelsen, men allt i den flyttas in i hans eget nu med iakttagelser, reflexioner och tillämpningar. Han vill stå fast vid den gamla världsbilden, men han är inte oberörd av tidens nya tankar. Hans syfte är att visa hur den ändamålsinriktade skapelsen vittnar om sin skapare.⁶ Spegel hade skaffat sig stor beläsenhet, och hans bibliotek, som med tiden kom att omfatta runt 3000 volymer, innehöll en myckenhet skönlitteratur. Där var särskilt fransklassikerna väl företrädna, men han ägde även böcker på engelska, något som var sällsynt på den tiden. Lite längre fram, just under tiden i Skara, gav han ut ännu ett par epos med John Miltons *Paradise Lost* som förebild, vilket han var den förste utanför England att göra.⁷

Skara stift genomled under 1600-talets senare hälft en smärtsam tid, präglad av svåra och uppslitande konsistoriegräl, vilka kunde fortgå i årtal under en orkeslös stiftsledning.⁸ Denna oreda, som visade tendenser till upplösning, hade man från rikets ledning sökt att råda bot på genom att 1673 flytta den relativt unge Växjöbiskopen Johannes Baazius d.y. till Skara, men den auktoritet och fasta ledning han gav varade endast en kort tid. Baazius utnämndes till ärkebiskop redan 1677.⁹ Det kan ses som ett parallellfall när Haquin Spegel ett decennium senare fick ta sig an Skara stift. Knappt 40 år gammal var han vid utnämningen 1685, och om den uttryckte Karl XI själv sin förhoppning att hans förtrogne vän måtte ”uti det förfallna stiftet förskaffa mycken frukt och uppbyggelse”.¹⁰ Då Spegel dittills hade varit superintendent, vigdes han samma år till biskop i Maria kyrka i Stockholm av ärkebiskop Olof Svebilus.

Spegel hade vid denna tid varit engagerad i arbetet med kyrkolagen, som utfärdades 1686, och med detta som grund kunde han ta sig an ledningen av stiftet. Han var även sekreterare i en kommission som arbetade med en för kyrkan gällande katekes, men det förslag som framlades 1686 fick kritik för bristande renlärighet och blev ej antaget. Det fick dock ligga till grund för *Swebilii katekes* av år 1689. Även åt det pågående arbetet med en ny kyrkobibel ägnade Spegel sina krafter med råd och hjälp, även om han inte själv satt med i bibelkommissionen.

Redan strax efter Haquin Spegels ankomst till Skara 1685 hölls prästmöte. Han ställde höga krav på prästernas kunskaper. Gymnasiet och folkundervisningen låg honom varmt om hjärtat. Han hade till stor del gjort förarbetet till den skolordning som fastställdes 1693. Han verkade även för att introducera husförhör i stiftets församlingar. Över vida kulturfält som litteratur, musik, antikvariska frågor och svenska språket sträckte sig hans intresse. Han hade gärna sett att en boktryckare skulle etablera sig i Skara, vilket dock ännu ej kunde genomföras. Under Spegels tid på Brunsbo biskopsgård tillkom flera av hans finaste psalmer. En av dem är hans översättning och ganska fria tolkning av den store tyske psalmdiktaren Paul Gerhards aftonpsalm ”Nu vilar

hela jorden”. En samling med 21 psalmer utkom av trycket 1686, och hans produktion ställdes till förfogande för arbetet med en rikspsalmbok.

Spegels många initiativ i Skara fick dock en ganska kortvarig verkan, då han efter åtta år drog vidare till biskopsstolen i Linköping. Med den flyttningen kom han närmare huvudstaden och de rikskyrkliga uppdrag som fyllde hans gärning även i fortsättningen. Spegel bröt upp från Skara efter det att han vid jubelfesten i Uppsala 1693 hade promoverats till teologie doktor; som den främste av doktoranderna hade han vid detta tillfälle fått besvara den högtidliga doktorsfrågan. Det var under de närmaste åren som psalmboksarbetet kulminerade. Den 1694 publicerade psalmboken, som bar Jesper Swedbergs signum, anklagades för att innehålla en del läromässigt betänkligt material och blev indragen. Detta kom även att gå ut över Spegels bidrag, men det var dock han som med sitt hymnologiska vetande kom att spela en dominerande roll för revisionsarbetet. Svenska kyrkans första gemensamma psalmbok kom faktiskt att bli godkänd, och den utkom 1695.

Någon poetisk ådra skulle inte ha hört till Haquin Spegels utrustning, om man ska ta honom på hans eget ord. Till en god vän skrev han i ett brev: *Fateor enim errorem meum, quod fieri poeta voluerim, quamvis non natus sim* ("Jag bekänner min dårskap att jag velat bli poet, fastän jag inte är född till det").¹¹ Kanske menade han att det var yttre omständigheter, exempelvis att det behövdes svenska texter till församlingssången på Gotland, som gjorde att hans versmakeri kom i gång. Det var ett led i hans stora iver för den kyrkolivets praktiska utformning. För att tjäna församlingssången är hans psalmer enkelt uppbyggda till stil och innehåll. Det har sagts att Spegel började dikta för att prisa sin Gud och för att han önskade "hedra modersmälet".¹² Han får dock räknas till den tidens stora diktare i vårt land.

I 1695 års psalmbok är Spegel rikligt företräd, med hela 56 psalmer, av vilka drygt hälften var hans egna dikter. Ännu i vår nuvarande psalmbok finner man namnet H. Spegel under 11 psalmer, och av dem är 10 hans egna och endast en översatt och bearbetad. Det gäller sv. ps. 186, som efter Britt G. Hallqvists bearbetning börjar "Nu vilar folk och länder". Som redan nämnts, gjorde Spegel sin fina och uttrycksfulla översättning av Paul Gerhards tyska aftonpsalm, då han var biskop i Skara. Från den tiden härstammar också den i rubriken citerade "Oss Christna bör tro och besinna Hwad Christus så nådigt har lärt". I denna förtröstanspsalm möter man Spegel med hans starka känsla för skapelsens skönhet,

¹¹ Citatet förmedlas (med hänсыftning på J A Eklund) i Olof Henricsson, *Att färdas mot brunnar*, Skara 1971, sid. 113.

¹² *Svenska män och kvinnor*, Biografisk uppslagsbok, Stockholm 1954, band 7, sid. 149.

⁶ Bernt Olsson & Ingemar Algulin, *Litteraturens historia i Sverige*, Stockholm 1987, sid. 91.

⁷ A. a. sid. 92.

⁸ Perioden skildras av Henrik Sandlund, *Kyrka och kulturliv i Skara under reformations- och stormaktstid*, i *Skara I Före 1700*, Skara 1986, sid. 665 ff.

⁹ A. a., sid. 667 f.

¹⁰ A. a., sid. 671.

Stiftsbiblioteket i St. Gallen

och han parafraaser bergspredikans erinran om Guds omsorg, för ”foglar, them luften månd’ bära” och för ”Liljorna, hwilka uprinna På markene när hon är grön”. Från Spegels skrivpulpet på Brunsbo synes även den fina morgonpsalmen nr 492 i 1986 års psalmbok ha koncipierats. Man vill gärna citera den från Spegels egen tid (nr 362 i psalmboken från 1695): ”Wi tacke tig rätt hjertelig, O! Gud och Fader käre, At wi så wäl til kropp och siäl af tig beskärnade äre.”

Ett ämne som stod Spegels hjärta nära var Jesu lidande, och en av hans stora psalmer lyfter fram detta motiv, nämligen sv. ps. 440 ”Min själ, du måste nu glömma” som med en personligt innerlig ton vittnar om hans djupa fromhet med Frälsaren i sikte. Psalmen synes ha tillkommit strax före hans flyttning från Visby till Skara, men den verkar inte ha funnit nåd inför den kritiska granskningen av alster till den karolinska psalmboken. Kände man kanske ett stänk av pietism hos den kyrkoman som längre fram kom att rannsaka pietisterna i Stockholm med anmärkningsvärd mildhet, även om han sägs ha stått främmande för denna rörelse? Psalmen kom med först i 1937 års psalmbok, efter viss bearbetning av E Liedgren. Ett antal av Spegels passionspredikningar utgavs postumt i samlingen *Passions-Andacht* (1723).

Efter närmare tjugo år som biskop i Linköping befordrades Haquin Spegel till ärkebiskop och prokansler för Uppsala universitet 1711. Han fick sitta som prästeståndets talman vid ett antal riksdagar under de tunga krigsåren, då kungen befann sig långt borta i främmande land. Det hördes röster i prästernas led om att man borde börja fredsförhandlingar, men i sin närmast fatalistiska lojalitet mot kungen ville Spegel inte tänka på förhandlingar utan Karl XII:s samtycke, varvid han ”klandrades av ’patrioterna’ såsom alltför konungsk”.¹³ Vid 1714 års riksdag gick detta honom så hårt till sinnes att han insjuknade i Stockholm. Därifrån fördes han till Uppsala, där han avled den 17 april 1714.

Till sist kan man låta *Skara stifts herdaminne* få komma till tals med följande omdöme om Haquin Spegels karaktär och gärning: ”Spegel hade en uppriktig gudsfuktan och utmärkt skaldegåfva, var en stor predikant och skarpsinnig språkforskare. Såsom stiftsstyresman har han en ära, som täflar med den han äger som skald och predikant.”¹⁴

Lennart Nordquist

Slutvinjett i Spegels *Guds Werk och Hwila*

Ett av världens förnämligaste bibliotek – kanske inte med avseende på det kvantitativa bokbeståndet, utan främst det kvalitativa innehållet – är beläget i det forna benedektinklostret St. Gallen i den östschweiziska staden med samma namn. Biblioteket tillhör idag det romersk-katolska stiftet St. Gallen, och går därför numera under benämningen stiftsbibliotek (se www.stiftsbibliothek.ch). 1983 uppfördes det på UNESCO: lista över världsarv; inte enbart på grund av bibliotekets innehåll, utan också bibliotekssalens utsökta barockarkitektur. Nedanstående framställning bygger i huvudsak på boken *The Abbey Library of Saint Gall. The history, the baroque hall and the collections of the Abbey Library* av Ernst Tremp, Johannes Huber och Karl Schmuki (Verlag am Klosterhof, St. Gallen 2007). Innan vi berör själva biblioteket, kan det vara på sin plats att säga något om klostret och dess historia.

Listan över det forna klostrets abbotar sträcker sig långt tillbaka i historien, ända ner till år 719. Klostret har dock en förhistoria som är äldre än så. Klostret har fått sitt namn av den irländske munken S:t Gallus, som föddes senast år 550. Enligt legenden skall han i sällskap med ett antal munkar och abboten S:t Kolombanus (denne, förvisso helgonförklarad, skall dock särskiljas från den äldre S:t Columba, en av Irlands ”tolv apostlar”), ha begivit sig till Frankrike, där man grundade klostret Luxeuil. S:t Gallus och S:t Kolombanus fortsatte sin vandring till vad som idag är Schweiz, och vid Zürichsjöns östra strand började de att predika evangeliet. Efter konflikter med människorna där tvingades de två att fly, nu till trakterna kring Bodensjön. Enligt klostrets egen historieskrivning har ankomsten till denna trakt brukat anges till året 612.

S:t Kolombanus fortsatte därefter till Italien för att där grunda klostret Bobbio, medan S:t Gallus på grund av sjukdom tvingades stanna kvar. I skogarna vid Bodensjön, där

¹³ *Skara stifts herdaminne* af Joh. W. Warholm, del 1–2, 1871–72 nytryck Munkedal, 1984, del 1 sid. 33.

¹⁴ A. a., sid. 33.

staden Arbon idag ligger, slog sig S:t Gallus ner som eremit. Ryktet om hans helighet spred sig över stora delar av Europa, och han erbjöds biskopsstolen i Konstanz, liksom klostret i Luxeuil ville ha honom som abbot S:t Gallus avböjde dock, men vad som skulle ha blivit hans eremitläger, det fylldes tämligen snabbt av många människor som ville följa honom och hans exempel. Antalet blev så stort att S:t Gallus till slut grundade ett kloster, där bröderna följde en regel som S:t Kolumbanus, S:t Gallus tidigare följeslagare, utarbetat. Efter att S:t Gallus avlidit, vilket skedde omkring 640–50 (hans firningsdag, som också har angetts som hans dödsdag, är den 16 oktober) övergick klostret till att följa S:t Benedikts regel. I listan över benedektinklostret St. Gallens abbotar anges Otmar som den förste, där starten på hans ämbetsperiod anges till året 719.

Med tiden ökade klostrets maktpolitiska betydelse avsevärt. Tidigt, redan år 818, blev det ett av det heliga romerska rikets av tysk nation *rikskloster*, och år 1207 blev klostret ett *furstabbotskloster*, det vill säga att respektive abbot automatiskt upphöjdes till riksfurste, med egen representation på riksdagen. Senast år 1217 var klostrets abbot dessutom *exempt*, det vill säga han löd inte längre under biskopen av Konstanz, i vilkens stift klostret låg, utan lydde direkt under påven.

Genom gåvor och testamenten ökade i rask takt klostrets egendomar, både i pengar och landområden, så att klostrets abbot, sålunda furstabbot, kom att vara både andlig ledare och världslig regent av ett mycket stort område i östschweiz. År 1401 avsöndrades dock staden St. Gallen och år 1429 Appenzellerland från abbotsdömet. Trots att abbotsdömet tillhörde det tysk-romerska riket, blev det år 1451 ”vänligt sinnad ort” i det schweiziska edsförbundet (vilket bildats år 1291 genom förbundet mellan kantonerna Uri, Schwyz och Unterwalden). Därmed kom abbotsdömet att i praktiken tillhöra två stater (även om det schweiziska edsförbundet formellt tillhörde det tysk-romerska riket).

Genom det starka regionala självstyret i de schweiziska kantonerna utvecklade sig reformationen tämligen olikartat på olika platser. Jean Calvin upprättade sin teokrati i Genève, Huldrych Zwingli formade utvecklingen i Zürich, medan andra områden förblev romersk-katolska. Staden St. Gallen berördes i hög grad av reformationen, och har sin egen lokale reformator, borgmästaren Joachim von Watt (lat. Vadian, 1484–1551), en bred forskare och humanist. Reformationen påverkade dock inte klostret i sig, som hade självstyre. En period under 1529, då staden emellertid drabbades av en ikonoklastisk iver, räddades ändå kyrkan och klosterbiblioteket, inte minst tack vare just reformatorn, Joachim von Watt, själv – denne hade under sina studier använt sig av biblioteket och hade lärt sig att förstå dess värde. Senare kom den franska revolutionen – som ju berörde många områden utanför Frankrikes gränser – att påverka både klostret och abbotsdömets historia, då invånarna i abbotsdömet 1798 förklarade abboten för avsatt, och av klostrets omfattande landområde tillskapades kantonerna Säntis och Linth. 1803 bildade dessa två kantoner kantonen St. Gallen. Makthavarna här beslutade 1805 att klostret skulle stängas. Därmed var klostrets tid, som en plats för de Gudsvigdas liv, över.

Det som idag utgör St. Gallens stiftsbibliotek består av en stor mängd böcker och manuskript, där samlingens utgångspunkt med största sannolikhet utgörs av material som S:t Gallus förde med sig. Med tiden förvärvades handskrifter från andra håll, medan en hel del handskrifter också kopierades och producerades av klostrets egna skrivare. Böcker var helt nödvändigt för ett kloster, inte minst liturgiskt material. Det finns belägg för ett scriptorium i klostret så tidigt som från

Medeltida bokmålning ur bibliotekets samling

760-talet, och den förste namngivne skrivaren hette Winithar. En central del i klostrets bestånd utgörs av texter av, och kommentarer till, kyrkofäderna, och har så varit sedan allra första början.

Klostret var en del i och drog fördel av den intellektuella högkonjunktur som drevs fram under Karl den Stores regeringstid och den så kallade karolingertiden över huvud taget. I svallvågorna av denna lärdomsexplosion inföll under perioden omkring 800–920, med början genom abboten Gozbert, den första av klostrets blomstringsperioder. Nu byggs en ny klosterkyrka, och sannolikt byggs också klostret om och ut – den ritade klosterplanen, daterad till omkring 817/820 är fortfarande bevarad, och rester av denna karolingiska byggnad kan idag, i byggnadens lapidarium, beskådas på plats. Under denna tid görs också, inte minst genom munken Notker, betydande insatser för utvecklingen av den gregorianska sången.

Tiden efter 920 blev en turbulent tid, där invasioner och militära oroligheter frekvent hotade klostret. Vid ett tillfälle fick hela biblioteket, på råd av nunnan Wiborada, flyttas till ett annat kloster. Wiborada blev senare helgonförklarad, och på grund av denna sin insats för klostrets böcker är hon nu bibliotek och boksamlars skyddshelgon!

Fortsättningen av klostrets historia handlar, som det så ofta gör i historien, om framsteg och tillbakagång, där perioderna avlöser varandra. Hela tiden är dock biblioteket, dess vård och förmerandet av dess bestånd, klostret och abbotarnas intresse; ja, ibland, och för vissa, tycks det ha varit det huvudsakliga intresset. Den sista blomstringsperioden inföll under 1700-talet, och abbotarna Cölestin Guggen von Staudach (abbot

1740–1767), och Beda Angehrn (abbot 1767–1796). Under deras tid påbörjas bygget av den mycket väl tilltagna klosterkyrkan, i fullödlig barockstil, som idag är katedral för St. Gallens stift, och ombyggnaden av klosterbibliotekets bibliotekssal, där också denna har givits ett svulstigt och sprakande yttre.

Biblioteket innehåller idag 2100 manuskript, och av dessa är omkring 500 från tiden före år 1200. Därtill innehåller biblioteket 1650 inkunabler (böcker tryckta före 1500) liksom exempel på yngre, men ändå mycket tidiga boktryck (från tiden 1500–1521). Sammantaget innehåller biblioteket 170.000 tryckta böcker. Samlingen skulle ha kunnat vara ännu större: under åren har också böcker tagits eller avyttrats från biblioteket. En del av dessa böcker, här närmast sådana som under 1500-talet avlägsnades från klosterbiblioteket, kom senare i drottning Kristinas ägo. Flertalet av dessa volymer hamnade senare i Vatikanbibliotekets samlingar.

Det som framför allt gör bibliotekets samling så unik, det är det stora tidsspännat, över 1000 år, och det faktum att många av manuskripten faktiskt är tillkomna på plats. Den första bibliotekskatalogen tillkom omkring år 850. Av denna lista har ungefär hälften av innehållet bevarats till idag. De äldsta manuskripten är emellertid av externt ursprung. Här finns texter av romerska författare, nedtecknade under 400-talet, bland många andra Vergilius *Aeniden*; det äldsta bevarade manuskriptet av Hieronymus *Versio Vulgata* från samma århundrade; en mycket stor samling irländska manuskript; här finns också en stor samling helt unika bokband (eller: eftersom det rör sig om handskrifter kanske omslag är en bättre benämning), bland andra sådana, exempelvis *Evangelium longum*, från slutet av 800-talet, där bokpärmarna framställts av elfenben, och unika bokband från karolingertiden; en stor mängd texter från karolingertiden; i biblioteket finns också den äldsta bevarade versionen av det episka verket *Nibelungen* daterat till 1250, liksom det ytterst ovanliga verket Nürnbergs krönika.

Bibliofilen, han eller hon som framlever sitt av böckerna kontrollerade liv – därtill, som vi tror, under S:t Wiboradas beskydd och förbön – har naturligtvis insett stiftsbibliotekets i St. Gallen betydelse. Även den som inte låter sitt liv alldeles kontrolleras av böcker, torde – hoppas jag – av ovanstående inse den oerhörda koncentration av mänsklig ansträngning och lärdom som är koncentrerad till just detta bibliotek. När man betänker det oräkneliga antal timmar som klostrets skrivare lagt ner på att framställa många av dessa oerhört värdefulla handskrifter, är det inte utan en känsla av tacksamhet. Med all rätt, förvisso; en av klostrets skrivare, Eadberct, som lämnat en sluttext i en förfärdigad handskrift, skriver – vad alla författare kan instämma i: ”... med Guds hjälp har jag, inte utan hårt fysiskt arbete, förfärdigat denna bok. Den som inte kan skriva vet inte vad ett sådant arbete innebär. Det behövs endast tre fingrar för att fatta pennan, men hela kroppen är en del av arbetet. Jag bönfäller dig, kära läsare, bed till Gud för mitt välbefinnande”.

Markus Hagberg

Kungsljus

Gammalsvenskby solar sig i glansen

Karl-Erik Tysk

Boken ingår som nr 48 i sällskapets utgivning. Den omfattar 112 sidor, är rikt illustrerad och kostar 150 kr.

Sällskapet gratulerar författaren Karl-Erik Tysk som för sitt mångåriga arbete för Gammalsvenskby har erhållit Konungens medalj i 8:de storlek och i högblått band.

Huvudbaner och anvapen inom Skara stift

SUPPLEMENT

Inga von Corswant-Naumburg

Boken som är inbunden i hårda pärmar, rikt illustrerad, omfattar 112 s. och kostar 150 kr. Vill du även köpa den år 2006 utgivna boken som omfattar 384 s. så är paketpriset för de båda endast 200 kr tillsammans + frakt

De patronella pastoraten i Skara stift

I förra medlemsbladet (2010:2) tog jag under rubriken ”Magra och feta pastorat” upp de olika indelningarna av pastoraten efter tillsättningsförfarande av kyrkoherde. Bland dessa fanns en särskild grupp som kallades patronella pastorat där patronus, i allmänhet en godsägare, tillsatte kyrkoherdetjänsten. Patronus hade också ekonomiska förpliktelser för kyrkobyggnaden, prästgården och annan kyrklig egendom. Genom prästvalslagen 1910 skedde stora förändringar vid tillsättning och avlöning av präster. Egendomligt nog fick patronatsrätten vara kvar ännu en tid. Den avskaffades först 1921.

I Skara stift fanns det fyra pastorat, där patronus tillsatte kyrkoherde, Främmestad, Dala, Tådene och Hassle. I Lunds stift med många storgods fanns det 45 stycken patronella pastorat, i Strängnäs stift 20 och i Linköpings stift 14. När det gäller Lunds stift fanns patronatsrätten i många fall kvar sen den danska tiden. De patronella pastoraten fick ofta dugande kyrkoherdar tack var de kontakter som patronus hade.

Främmestad

Patronatsrätten i Främmestad var knuten till Främmestads säteri, och patronatsinnehavarna, som länge tillhörde släkten Hierta, ville gärna ha präster av pietistisk läggning. Den mest kände av dessa var Andreas Tengbom, som var kyrkoherde i Främmestad 1737 – 74. Under hans blev det en stark väckelse i pastoratet. Det fanns tendenser till separatism, men Tengbom lyckades behålla väckelsen i kyrkliga former.

I mitten av 1800-talet blev Främmestads pastorat än en gång centrum för den kyrkliga väckelsen. Patronus var sedan 1845 friherre Fredrik Philip Hierta. Kyrkoherdetjänsten blev ledig 1858 och nu ville Hierta kalla den kände väckelsemannen och missionsmannen Peter Fjellstedt till kyrkoherde i pastoratet. Hierta erbjöd pastoratet till Fjellstedt och denne accepterade också.

Domkapitlet ville av någon anledning inte ha Fjellstedt till stiftet och vägrade att utfärda fullmakt för honom. Man hävdade t o m att patronatsrätten var upphävd, vilket inte stämde med urkunderna. Under sådana förhållanden ville Fjellstedt inte komma. Nu gick budet till vice pastorn i Bitterna Carl Gustaf Sandzén, som antog kallelsen. Han var redan en känd väckelseman och under hans tid som kyrkoherde 1859–94, blev pastoratet en centralpunkt för den kyrkliga väckelsen i Skara stift.

Den sista kyrkoherden i Främmestad som utnämndes av patronus var Alfred Svante Ahlén. Han tillträdde tjänsten 1897 och stannade där tills han blev emeritus 1931. Ahlén hade en stillsam framtöning, men han var en uppskattad predikant och duktig expeditörskarl.

Dala

I Dala var det innehavarna av Dala säteri som utsåg kyrkoherde. Säteriet ägdes i flera generationer av familjen Posse. Patronus lyckade få flera kända präster att bli kyrkoherdar i pastoratet, men de brukade inte stanna så länge utan gick vidare till andra uppgifter. Emanuel Beskow satt som kyrkoherde i Dala 1902–10. Han blev sedan kyrkoherde i Borås. Claës Törner innehade kyrkoherdetjänsten 1910–20, innan han blev kyrkoherde i Vadstena. Den sista patronatskyrkoherden var Olle Nystedt 1920–28. Efter en tid som präst i Stockholm blev han domprost i Göteborg och slutligen pastor primarius i Stockholm. Han har skrivit en biografi över sitt liv där han också på ett humoristiskt sätt berättar om tiden i Dala.

Olle Nystedt har berättat om hur tillsättningen gick till. Innehavaren av Dala säteri, greve Nils Posse, hade avlidit 1919, och nu var det hans änka grevinnan Emma Posse som var patronus. Det var ju först 1921 som kvinnorna fick rösträtt i Sverige, men året innan blev alltså Olle Nystedt av Emma Posse kallad till kyrkoherde i Dala.

Tådene

I Tådene hade ägarna till Storeberg patronatsrätten. Även här var patronus angelägen om att få dugande präster som kyrkoherdar i pastoratet. Storeberg ägdes i många generationer av familjen Kjellberg, som hade ett stort intresse för det

andliga livet i bygden

Bland kyrkoherdarna under patronatstiden bör man nämna Elis Mauritz Ullman. Han satt som kyrkoherde i Tådene 1863–95. Han var måg till patronus, godsägaren Jonas Anders Kjellberg, på Storeberg. Kyrkoherde Ullman tillhörde den västsvenska kristendomstypen och var god vän med biskop Gustaf Björck i Göteborg. Innan Ullman kom till Tådene hade han i flera år varit lärare i Göteborg. Ullman var en gärna hörd predikant och de var många som kom från grannförsamlingarna för att lyssna till hans predikningar. Ullman var även en duktig pedagog och uppskattad konfirmandlärare. Kyrkoherdebostaden i Gröneberg i Norra Kedum stod öppen för församlingsbor och andra. Prästgården blev också en samlingsplats för den stora ullmanska släkten.

Ullman efterträddes av Sven Johan Dahlstrand, som tillträdde tjänsten 1897. Han dog redan 1903. Den siste, som blev kallad av patronus till Tådene pastorat, var Karl Ivar Albert Blomberg. Han tillträdde tjänsten 1905 och stannade där till sin död 1937. Blomberg blev också 1921 kontraktsprost Kållands kontrakt. Blomberg var en mycket omtyckt och uppskattad präst, och han hade lätt att få kontakt med sina församlingsbor.

Hassle

I Hassle hörde patronatsrätten till Börstorp och Säby säterier. Börstorp tillhörde länge familjen Leuhusen medan Säby hade skiftande ägare. Bland kyrkoherdarna i Hassle kan man nämna Johan Benedikt Haqvin Sylvén. Han kom som kyrkoherde till Hassle 1881 och stannade där till sin död 1909. Han utnämndes av biskop Keijser till prost ”honoris causa” 1900. Han tillhörde den kända prästsläkten Sylvén. Prosten Sylvén lämnar efter sig ett gott minne som en dugande och nitisk församlingspräst.

Den siste patronatskyrkoherden i Hassle blev Reinhold Lannér. Han tillträdde kyrkoherdetjänsten 1910 och stannade till sin död 1949. Lannér ansågs som ”liberalteolog”, men det var han nog knappast om man får tro Bertil Edvardssons minnesteckning över Lannér till prästmötet 1953.

Reinhold Lannér hade en stor arbetskapacitet. Han skötte sitt pastorat på ett minutiöst sätt. Han gav ut predikosamlingar och var minnestecknare vid tre prästmöten. Vid Mariestads 350-årsjubileum 1933 redigerade han jubileumsskriften och skrev uppsatsen ”Kyrka och församlingsliv”. Lannér kom från ett lärarhem i Strängsered och han var bror till kyrkoherde Manne Lannér i Vara. Reinhold Lannér blev också 1937 av biskop Ljunggren utnämnd till kontraktsprost i Mariestads kontrakt.

Vad hände med de patronella pastoraten?

Det kan vara intressant att veta att inget av de patronella pastoraten finns kvar utan att alla gått upp i större enheter,

liksom så många andra pastorat i Skara stift. Främmestads pastorat med socknarna Främmestad och Bäreberg lades 1/1 2002 ihop till en församling, som numera ingår i Essunga pastorat.

Dala pastorat med socknarna Dala, Borgunda och Högstena bildar från 1/1 2010 en församling, som hör till Stenstorps pastorat.

Det gamla Tådene pastorat med socknarna Tådene, Lavad, Norra Kedum och Tranum ingår från 1/1 2006 i Örslösa pastorat och församling, som numera omfattar elva förutvarande församlingar.

Hassle med socknarna Hassle, Berga, Färed och Enåsa tillhör från 1/1 2004 Lyrestads församling, som hör till Amnehärads pastorat.

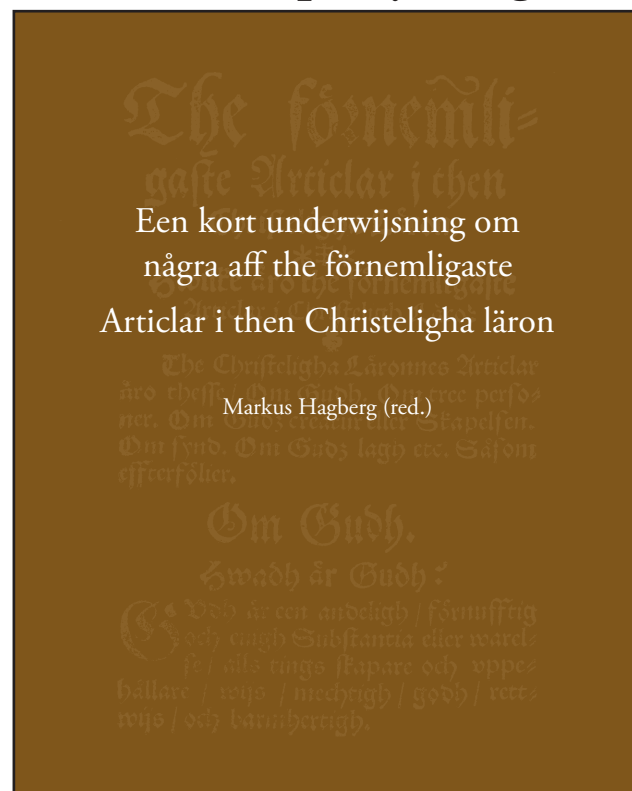
Använd litteratur:

Rubriken *Patronatsrätt från Wikipedia*, 2010
Warholm, *Skara stifts herdaminne 1871*, faksimil 1984
Cederbom-Friberg, *Skara stifts herdaminne I-II 1850-1920*. Stockholm 1928 och 1930
Olle Nystedt, *Strövtåg i minnet och dagboken*, Stockholm 1963
Arvid Norberg, *Väckelse i Västgötabygden*, Skara 1965
Minnesteckningar till Prästmötena i Skara 1941, 1947 och 1953, tryckta i Skara dessa år.

Kyrkfotona är tagna av Sture Björnson.

Nils Hjertén

Den första dogmatiken på svenska – nu på nytt utgiven

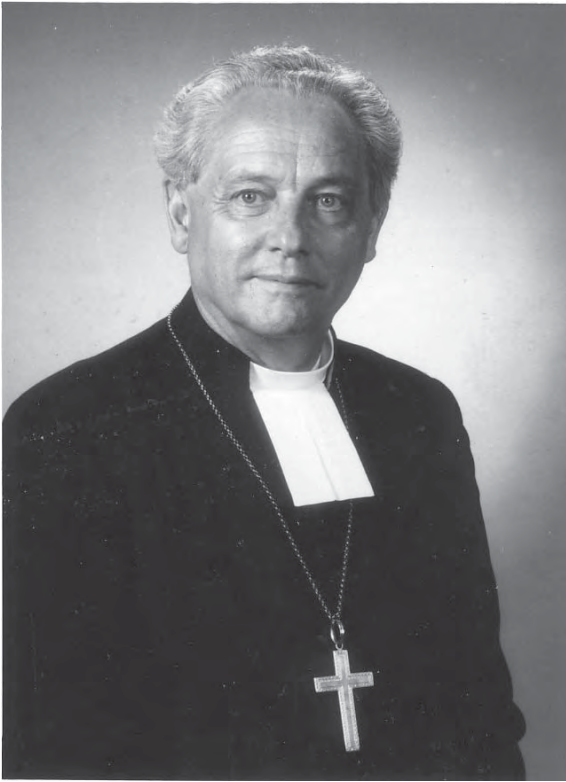
Skarabiskopen Erik Falcks troslära från 1558 är utgiven på nytt.

Boken omfattar 268 sidor och är gediget bunden i linneband med skyddsomslag. Pris 200 kr

Denna utgåva är den första i en serie böcker som behandlar reformationstiden och som sällskapet planerar att utge.

Beställningar sker hos Johnny Hagberg

Helge Brattgård om Martin Luthers betydelse idag

Biskop Helge Brattgård skulle i år ha fyllt 90 år. Helge ägnade en stor del av sitt liv som präst, teolog och biskop åt den lutherska tankevärlden. I både förkunnelse och undervisning återvände han ofta till det arv som den tyske reformatorn lämnat efter sig. Den personligt hållna radiointervju som följer gjorde jag i början på 1990-talet i biskopens bostad i Alingsås.

Försvarar Martin Luther sin plats i vår almanacka?

Vid olika tillfällen under kyrkans historia har Luther aktualiserats. Det är inte så länge sedan vi firade femhundraårsdagen av hans födelse. Somliga människor kanske tycker att han inte är aktuell längre. Men om man går till vad han har skänkt oss, tror jag att han med fog har en plats i vår almanacka, just som en påminnelse om vad han andligen har betytt. Det finns nog ingen enskild person som så har präglat det andliga livet i en hel region av Europa som vad Luther har gjort.

Det skedde inte hemma i Tyskland utan det skedde faktiskt här i Skandinavien. Då hade vi bara två länder här, Danmark och Sverige. Det finns ingen som betytt så mycket för det andliga och kulturella livet hos oss, inte ens Kierkegaard. Det Luther försökte sig på under 1500-talet, nämligen att göra Gud närvarande i människors medvetande, förklara för folk att Gud inte är långt borta, att han är närvarande både i samhället och i kyrkan, det är någonting som är lika aktuell idag. Jag menar för min del att vi kan tillämpa mycket av det som Luther gav oss direkt i vår tid tack vare att han var så förankrad i Skriften och i kyrkans tradition.

Tro Du att traditionen från Luther har någon roll i det nya Europa?

Det nya Europa som nu kommer är präglad av det förenade Tyskland. Det delade Tyskland hade den märkliga karaktären att Östtyskland var huvudsakligen lutherskt under det att Västtyskland huvudsakligen var katolskt. När nu de båda delarna av det gamla Tyskland förenas, möts på ett nytt sätt

arvet från Luther i Östtyskland och det katolska arvet från Västtyskland.

Luther hade aldrig avsikten att bilda en ny kyrka. Vad Luther önskade var att reformera den gamla katolska kyrkan. Detta återförenande skulle kunna betyda att det lutherska arvet kunde tillämpas i en ny tid i ett möte med katolicismen. I den gemensamma uppgiften att möta nutidens människor, skulle vi kunna möta varandra. Då skulle det lutherska arvet på nytt bli aktualiserat.

Mycket tyder på att fotfästet för Islam kommer att ligga i det förenade Tyskland. Då är det så mycket viktigare att kristendomen får ett fast fäste där. Då skulle det lutherska och det romerska arvet kunna förenas i ett Europa som verkligen behöver båda delarna.

Här i vårt land verkar det som om Luther inte har den ställningen som han hade tidigare!

Det har varit så särskilt i vårt land – så långt jag känner till det är det inte så i något annat land – att Luther har varit föraktad. Han står för en asketisk livssyn, en sträng och straffande gudsbild, en fiende till allt vad livsglädje heter. I *Staffan stollar* för ett par år sedan stod det: Det är Luther som har gett oss våra skuld känslor. Det finns i ständigt återkommande tappning ett förakt för Luther som den store glädjedödaren.

Vi har i Stockholm en kvinnlig professor i tyska som heter Birgit Stolt. Hon har i tjugo års tid arbetat med Luther och framför allt med Luthers språk. Hon har uppmärksammat detta. Hon har läst många Luthertexter utan att vara teolog men med ett teologiskt spår sinne. Hon kan inte förstå att man kan betrakta Luther som den store glädjedödaren som bara talar om skuld.

Om det var någon som lyfte fram glädjen i Gud och bejakandet av de jordiska gåvorna, det gäller både mat och dryck och annat sådant, så var det Luther. Det framgår framför allt av de så kallade *Bordssamtalen*. Det var inte bara familjesnack. De hade nästan en gästgivargård hemma, han och Käthe. Där resonerade man om allt mellan himmel och jord. Birgit Stolt har särskilt tittat på dessa bordssamtal. Där är fullt av livsglädje i dem. Vi som har arbetat med Luther i många år, vi kan heller inte förstå det här. Däremot skulle jag kunna tänka mig att detta beror på lutherdomen och inte på Luther. Efter Luther kunde man inte hålla fast vid dessa tankar som var fyllda av sådan livsglädje. Då sjönk man tillbaka i en mera livsfientlig attityd igen. Det kopplade man samman Martin Luther med. Därav kommer nog detta förakt för honom.

Vad är det som Luther har gett oss?

Då måste jag först hänvisa till det som kanske är litet svårt att förstå språkligt i vår tid, nämligen att Luther lärde oss vad rättfärdiggörelsen genom tron av nåd utan gärningar är. Under Medeltiden hade det blivit en föreställning som i varje fall nere i folket var ganska allmän, att Gud var den stränge Guden och han skulle blidkas. Det skedde huvudsakligen genom ett fromt liv. Luther tog detta på allvar. Han gick in i klostret och började med en mängd asketiska övningar tills han en dag fick klarhet över ett ställe i Romarbrevets första kapitel. Där står det att rättfärdiggörelsen kommer från Gud till oss. Det är inte vi som rättfärdiggör oss. Detta är den stora upptäckten som Luther skänkt oss.

Skall vi uttrycka det på vår tids språk, så är det innebörden

i att Gud är närvarande. Han är den nådige Guden. Han är inte den Guden som övervakar dig utan han är den Guden som vakar över dig. Det är det främsta som Luther har skänkt oss. Vi kallar detta för rättfärdiggörelsen genom tron av nåd allena.

Jag vet att när Luther tog fram detta, då stod han på fast mark. Detta hade den gamla kyrkan många gånger betonat, inte minst Augustinus. Sedan utvecklade Luther detta på många olika sätt. Han var inte bara doktor i den heliga Skrift. Han vill också ut med detta budskap. Därför blev förkunnelsen på modersmålet, predikan för folket, så viktig. Han har givit oss en ny predikotradition.

Luther måste också översätta bibeln. Han skänkte först det tyska språket dess glans genom att översätta hela bibeln till tyska. Sedan översattes den till svenska. Vi har också haft gott av det. Luther var angelägen om att få en folkbok som skulle tala om vad kristen tro egentligen är i vardagslivet. Då skrev han sin *Lilla katekes* för folket och sedan skrev han sin *Stora katekes* för prästerna, som skulle undervisa folket. Sedan betydde det mycket att Luther översatte och själv skrev psalmer. Han skrev 36 psalmer. Några av dem är klassiska psalmer i vår psalmbok. Därtill har Luther gett oss en rad böner i den nya bönboken.

Sedan hade Luther betydelse för förståelsen av den första artikeln, att Gud är skaparen. Gud är verksam inte bara i kyrkan utan han är lika mycket verksam i samhället. Han finns inte bara i templet utan lika mycket i Rådhuset, ute bland bönderna, han finns i det äktenskapliga samlivet. Han finns till och med i själva födelseögonblicket, i samlagssituationen. Överallt hittar Martin Luther Guds närvaro. Sedan kan man säga att han intresserade sig för hela det politiska livet. Själv var han en prövad man. Han hade rätt mycket sjukdom i sin familj, Han fick vara med om att jordfästa tre av sina söner. De flesta av hans bröder dog medan han levde. Han plågades själv av en hel del sjukdom och nöd. Han hade anledning att av och till i sitt eget personliga liv tänka på evigheten, på den förestående döden.

Är Lilla katekesen fortfarande betydelsefull?

Den kan naturligtvis inte användas rakt upp och ner i vår tid. Men jag tycker det är synd att själva greppet hos Luther har gått förlorat. Det har någonting att ge också i vår tid. När jag har försökt undervisa om detta i församlingarna, när jag var biskop i vårt stift och även nu som emeritus, har jag särskilt betonat hur man skall förstå den genomgående frågan i katekesen. På alla ställen har Luther en fråga: Vad är det? Den har många gånger uppfattats som en förståndsfråga, den intellektuella förståelsen av de kristna sanningarna. Men så skall man inte förstå denna fråga. Den skall på svenska inte uttryckas: Vad är **det**? Den skall uttryckas: Vad **är** det? Då får katekesfrågan en ny innebörd och framför allt en mycket klar aktualitet.

Vi kan ta ett sådant exempel som den första artikeln. Men sin fråga Vad är det? menar Luther: Vad betyder detta kristna budskap att Gud är himmelens och jordens skapare egentligen. Luther svarar: Jag tror att Gud har skapat galaxerna, vintergatorna, hela universum. Nej, så står det inte. Det står: Jag tror att Gud har skapat mig, givit mig kropp och själ, det vill säga kropp ögon, öron och alla lemmar, själ, förnuft och alla sinnen och att han ännu håller det vid makt. Tron på att Gud är skaparen av universum får börja med denna personliga upplevelse. Jag tror att den som har skapat allt detta, han har nu skapat mig.

Det är på samma sätt, när vi kommer in i den andra artikeln

som talar om att Jesus är frälsare och att han framför allt är min Herre. När han förklarar den helige Ande i den tredje artikeln så är det precis på samma sätt. Det är den helige Ande som kallar mig, som upplyser mig, som hjälper mig att förstå vad kristen tro är. I denna mening är katekesen utomordentligt viktig för förståelsen av ett kristet budskap som är personligt. Annars blir föreställningen om Gud en sats som jag bejakar eller förnekar med förnuftet. Det är inte tro. Det är en intellektuell övning. Här är det fråga om att jag existentiellt, i mitt eget väsen, verkligen förlitar mig på att han som har skapat hela världen, han är min Gud, han har skapat mig. Han som har frälsat värden, han har frälsat mig. Denne helige Ande hjälper mig fram till tron på Jesus Kristus. Man brukar på teologiskt håll säga att Luthers förkunnelse om vem Gud är, det är en förkunnelse om de personliga pronomina.

En av målsättningarna för det så kallade bekännelsearbetet som vi haft i kyrkan har varit att komma fram till en sådan kortfattad sammanfattning. Om det nu går att genomföra, tror jag att Luthers *Lilla katekes* väl kan ligga till grund för det. Först talar man om vad Gud vill i de tio buden, sedan talar man om vem Gud är, hur han har gjort det möjligt för oss att leva efter dessa bud. Skall vi få tag i detta måste vi lära oss att bedja. Sedan har han skänkt oss två stora möjligheter att leva i detta, dopet och den heliga nattvarden. Där har vi katekesens gamla så kallade huvudstycken, det vill säga huvudsaken av den kristna tron. Det finns pedagoger som i vår tid har tittat på detta. De beundrar Luthers pedagogik, att han på detta enkla sätt kunde framställa så djupa sanningar. Här har vi en del av det lutherska arv som kan leva vidare och som kan ge oss det vi behöver i vår tid för att bevara tron.

Vad skulle Luthers bidrag till ekumeniken kunna vara?

Luther ville aldrig bilda en egen kyrka. Han till och med varnade för att göra detta. Han menade att den kyrka som han tillhörde, nämligen den romersk-katolska kyrkan, den hade vad han behövde. Vad han ville var att förnya denna kyrka. Sedan blev det sådana schismer på 1500-talet att han helt enkelt bannlystes av sin kyrka. Så bildades den evangelisk-lutherska kyrkan och samtidigt den reformerta. Ser man efter vad Luther egentligen säger om vad kyrkan är, så ligger i det ett stort ekumeniskt program. I samtalen mellan lutherska kyrkan och andra stora trossamfund, som jag har fått vara med om under min tid som teolog, präst och biskop, har vi kunnat se att just den lutherska tolkningen av rättfärdiggörelsen genom tron är en samlande punkt. Det finns i förhållande till den romersk-katolska kyrkan ingenting som skiljer oss på den punkten. Anglikanska kyrkan har öppnat sig för en förståelse av den här kärnpunkten i evangelisk luthersk tolkning. Jag tror att det lutherska arvet kan vara av allra största betydelse i det ekumeniska arbetet för fortsättningen.

Kommer Svenska kyrkan att kunna fungera som någon slags brokyrka?

Från mitten av 30-talet och en tjugo-, trettiårsperiod framåt, var det den svenska lutherska teologin som var det stora incitamentet för sammanhållningen av inte bara lutherdomen utan även av det ekumeniska samtalet i Europa och även på missionsfältet.

Vad skulle du vilja ställa för frågor till Luther, om du en gång träffade honom i himlen?

Jag skulle ha ett par kritiska frågor till Martin Luther. Den

första kritiska frågan skulle gälla hans inställning till judendomen. Han har gjort ett par besvärande utfall mot det judiska folket. Det har säkert sina historiska förklaringar, men jag skulle vilja fråga: Varför gjorde du så? Jag kanske också skulle ställa en kritisk fråga till honom när det gäller samtalen med andra samfunds företrädare. Han kunde ibland vara väldigt robust och ge uttryck för en aggressivitet som inte riktigt hör samman med kristen tro. Det hänger samman med hans personlighet. Han var för det första en stor begåvning. Så var han alltså en robust människa. Men samtidigt hade han en stor kärlek.

Sedan skulle jag kanske fråga honom: Hur var det möjligt att under ett liv som inte blev alltför långt hinna med att skriva så mycket. Den samlade mängden av hans skrifter i den så kallade Weimarupplagan, är så stor att om man använder fyrtio dagars arbetsvecka, så får man hålla på i tjugo år för att överhuvudtaget läsa igenom vad han har skrivit. Han skulle tänka ut det, han skulle skriva ner det. Hur var detta överhuvudtaget möjligt att göra?

Sedan skulle jag, också i himmelen, beundra hans trosfri-modighet, att han till slut kunde stå ensam i vissheten om att han hade funnit en kärna i evangeliet som hade varit fördolt under en längre period men som han nu såg glimma. Så skulle jag tacka honom för hans förståelse av den första artikeln och framför allt kärleken till nästan. Han bröt en lans för att det kristna livet inte bara var ett inestängt liv i klosterväsendet eller i liturgiska och kyrkliga organisationer utan att det levdes ute bland människorna. Det är kallelse-läran, läran om den jordiska kallelsen, att den som tjänar Gud där, är ett lika stort helgon som något annat. Han kunde ibland säga att på den plats där du står, där har aldrig något helgon stått. Därför får du stå där och göra ditt. Det är inte fråga om att efterhärma någon utan att följa Gud på den platsen där du står.

Han hade också ett särskilt evighetsperspektiv: Han var mycket fästad vid Käthe och barnen. Han var ofta ute på resor och långtade hem. När han kom till ett härbärge och skulle övernatta där och var ute och spatserade, innan han gick och lade sig, tyckte han att den trakten var så vacker. Vad kunde det bero på? Det var kanske ingen vacker trakt. Det berodde på säger han, att ”i morgon var jag hemma”. Det tolkade han så: När jag lever här i tristess på jorden med himlen i mitt hjärta, så får glansen från himlen också kasta litet glans över det jordiska livet. Det eviga livet har sin kvalitet, så som Luther ser det, att det levs nu, fullt ut här och nu. Då blir där och då också så väsentligt.

Du hyser inga tvivel om att du får träffa Luther i himlen?

Om jag hyser något tvivel, så är det väl ett tvivel om jag får vara med där. Men jag hyser inget tvivel om att han är där.

Men om du får vara med, skulle du då säga att det till viss del beror på Martin Luther

Han har varit en av dem som öppnat ögonen för mig mot evangeliet. Det kan jag inte förneka. Men det har så många andra också gjort, som har visat mig andra saker som Luther inte har visat mig på. Men jag är gränslöst tacksam för att vara en evangelisk-luthersk kristen i ekumenisk anda medveten om att vi ser endels och förstår endels Men i den himmel vi talade om skall vi förstå klarare och tydligare och se att var och en av dessa trofasta hjältar, antingen de är kända eller okända, har gett sitt lilla bidrag till tron på den store Guden.

Karl-Erik Tysk

Kyrkohistoriskt seminarium

2010

1800-TALETS FÖRNYELSE

VÄSTERGÖTLANDS MUSEUM

Onsdag 22 sept

- 15.00 **Exkursion.** Avfärd från Skara, Västergötlands museums entré, i egna bilar. Möte vid entrén för ev. samåkning.
- ca 15.15 **Stenums kyrka**
- ca 16.15 **Vinköls kyrka**
- ca 17.15 **Skara domkyrkas textilier**
- 18.00 Åter Västergötlands museum – kaffe
- 19.00 *Tänkar i tiden vid 1800-talets slut*
Oloph Bexell, professor, teol. dr, Uppsala

Torsdag 23 sept

Moderator: Professor Bertil Nilsson, teol. dr, Lund

- 9.30 *Gudstjänstlivets förnyelse under det senare 1800-talet*
Oloph Bexell, professor, teol. dr, Uppsala
- 10.30 – 10.50 KAFFEPAUS
- 10.50 *En ny kyrklig textilkonst växer fram*
Margareta Ridderstedt, textiltantikvarie, doktorand, Stockholm
- 11.50 – 13.00 LUNCHPAUS
- 13.00 *Kor, korsarmar och torn. Kyrkornas utformning under sent 1800-tal*
Jakob Lindblad, arkitekt och fil. dr, Stockholm
- 14.00 *Kyrkomusikens förändring i det sena 1800-talet*
Anders Dillmar, organist och fil. dr, Uppsala
- 15.00 AVSLUTNING OCH KAFFE

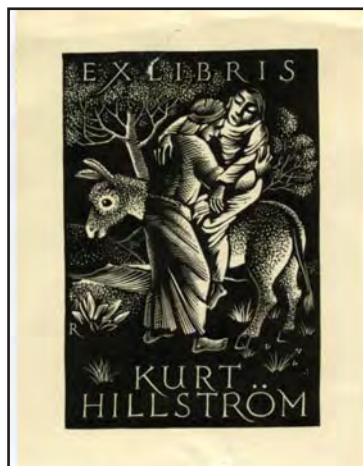
MED RESERVATION FÖR EV. ÄNDRINGAR
Fri entré. Vi har tyvärr inte möjlighet att ta emot föransmälningar.

Arr: Skara stifts kyrkobeskrivningskommitté & Västergötlands museum

VÄSTGÖTAPRÄSTERS EX LIBRIS 2

Prosten **Johan Hemberg** var född på Torsö 1850. Han blev kyrkoherde i Skövde 1893 och prost 1896. Hans exlibris är tecknat av hustrun Signe född Hedenius. Hon var dotter till den kände medicin professorn i Uppsala, Per Hedenius. Motivet i Hembergs exlibris är Skövde kyrka med Billingen i bakgrunden. I herdaminnet står att läsa om Hembergs följande: ”Han var en lång smärt och ståtlig man med ledig hållning och gång; avlångt, slätrakat ansikte med bleka, fina drag.” Hemberg avled 1928.

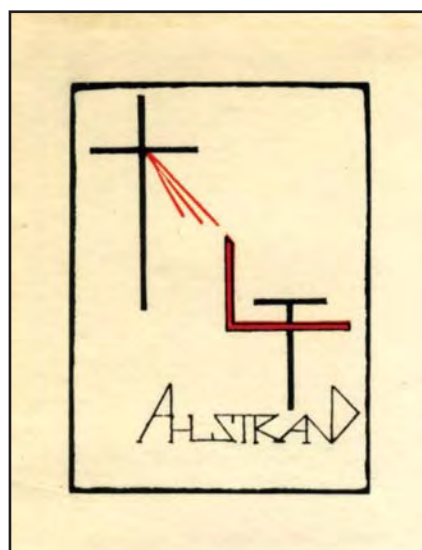

Kurt Hillström var född Stora Levene 1905 och blev 1938 kyrkoadjunkt i Ulricehamn och 1948 kyrkoherde i samma församling till sin pensionering 1970. Hillström var en ivrig samlare av numismatika och exlibris. Hans samling finns idag på Ulricehamns museum. Hillström avled 1985. Som samlare hade han ett flertal olika personliga exlibris. Här återges två av hans märken. Det ena tecknat av Göran Skårman och det andra en trägravyr av den holländske biskopen Pam G. Reuter med motiv från liknelsen om den barmhärtige samariern.

Ivar Wadensjö var född 1900 och avled 1963. Han hade tre olika exlibris. Här återges två av dessa. Det ena föreställer Sjötofta kyrkas altare (Wadensjö var komminister här mellan åren 1933–57) och är ett tryck efter foto. Det andra har med ägarens stora intresse för svampar att göra och är tecknat av

Henry Schjaerven 1948. Wadensjö var kyrkoherde i Tranemo pastorat från år 1957 till sin död 1963. Han var även exlibris-samlare.

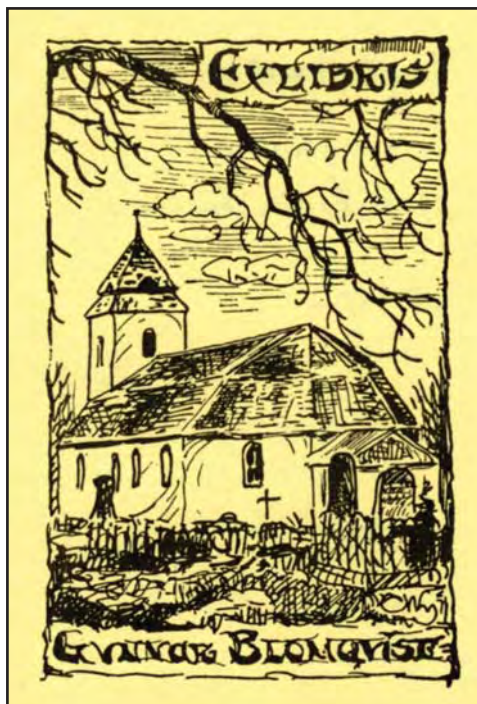

Torsten Ahlstrand var född i Mölndal 1907 och avled i sitt 97:e år 2004. Han var komminister i Borås från år 1935 innan han blev intendent på Borås Konstmuseum (1960–72). Han blev fil.lic. 1930 och prästviges för Skara stift 1933. Han har själv tecknat sitt mycket enkla men rikt konstnärliga exlibris som röjer ägarens intresse för konst.

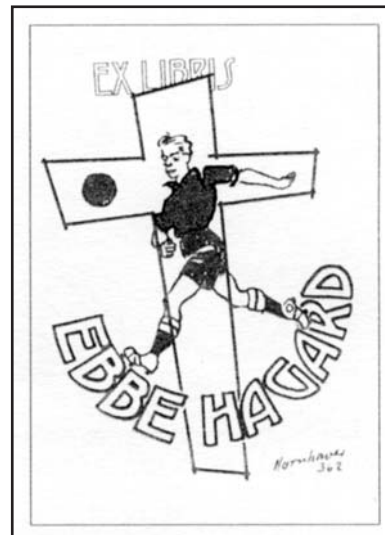

Bengt Wahlström, teologie jubeldoktorn är född 1924 och disputerade 1951 på en avhandling om 1695 års psalmbok. Han är en stor kännare av biskop Jesper Swedberg (1653–1735) liksom Gluntarnas fader, Gunnar Wennerberg (1817–1901) och har varit kyrkoherde i Lidköpings församling. Dottern Eva ritade hans exlibris i tidig ungdom. Ora et Labora betyder: Bed och Arbeta.

De flesta västgotapräster är vigda i Skara domkyrka. Genom historien har det funnits några ytterligare domkyrkor i stiftet nämligen Västra Tunhem och Mariestad. Mariestads domkyrka låg under en superintendentur som tillsattes av Hertig Carl 1580. Kyrkan fungerade som stiftskyrka för delar av Västergötland och Värmland. Denna ordning höll i sig en bit in på 1600-talet innan den upphörde. Västra Tunhems kyrka var 1948 vigningskyrka då Skara domkyrka reparerades efter branden 1947. Exlibriset visar Västra Tunhems kyrka där

Gunnar Blomqvist prästvigdes 1948. Han var född i Skövde 1915, var kyrkoherde i Gudhem och avled 2005. Som kurriosa kan nämnas att Blomqvist var stor expert på Napoleon.

Den danske exlibriskonstnären Hans Hornhaver har ritat Göteborgsprosten **Ebbe Hagards** exlibris. Ebbe Hagard föddes i Onsala 1917 och avled 2008. Han avslutade sin prästerliga tjänst som kyrkoherde i Göteborgsförsamlingen Haga. Att en fotbollspelare finns på hans exlibris är inget märkligt. Hagard var i ungdomen aktiv som spelare och hade hela livet ett brinnande intresse för fotboll. Hagard var stor tillskyndare av Göteborgs Stadsmission och var en av dem som tog initiativet till dess start 1952. Han gav ut en bok om Stadsmissionens arbete som hette *Tro med händer*. Stadsmissionens second-handbutiker kallas i Göteborg för Ebbes Hörna! Förutom den ovan nämnda var Hagard en stor historieberättare som kunde fångla sin lyssnare.

En av Göteborgs stifts mest kända biskopar genom tiderna torde vara **Bo Giertz**. Han var född 1905 i Råpplinge av med dr Harald Giertz och Anna Eriksson, dotter till skaparen av L. M. Eriksson, Lars Magnus Eriksson. Giertz var under några år komminister i Torpa innan han valdes till biskop i Göteborg 1949, endast 44 år gammal, en tjänst som han innehade till år 1970. Bo Giertz gjorde som biskop sig känd som en oförtröttlig försvarare för den, som han menade, klassiska kristendomstolkningen. Han har även gjort sig känd som stor författare och hans böcker har gått ut i 100.000-tals exemplar. Hans stora verk var översättningen av Nya Testamentet med förklaringar som utkom 1981. Giertz exlibris är tecknat av Hovmålaren Bengt Olof Kälde och det latinska språket är hämtat från 1 Korintierbrevet 1:18 (Talet om korset är en Guds kraft). Samma motiv och vapen finns ursprungligen i hans biskopsvapen som var utfört av statsheraldiken Gunnar Scheffer. Bo Giertz avled 1998.

NYA MEDLEMMAR

Gun-Britt Abelson	JÄRPÅS
Johnny G L Ahlberg	MÖLNDAL
Håkan Bergcrantz	NYBRO
Kjell Blomberg*	TRANEMO
Bengt Bygdén	HOVA
Bengt-Göran Gunn	VÄNERSBORG
Mattias Hallgren	KARLSBORG
Olle Hellberg*	GÖTEBORG
Bengt Holmberg	FRILLESÅS
Joel Ingmarsson	NYKÖPING
Gunilla Lidin Janson	GÖTEBORG
Klas Magni*	SKÖNDAL
Conny Moberg	NYNÄSHAMN
Barbro Nilsson	LIDKÖPING
Ingrid Nolgren	KVÄNUM
Britta Olinder	GÖTEBORG
Elisabeth Ohlsson	SKARA
Karin Ohlsson	SKARA
Tomas Sikström*	BORÅS
Tommy Westberg*	SKÖVDE

Sällskapet har nu 871 medlemmar.

*= Ständig medlem

Senaste publikationerna i Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie

48. Kungsljus. Karl-Erik Tysk. 2009.
49. Mellan liljan och sjöbladet I:II. Bo Theutenberg. 2009.
50. Gör Kristus känd. Samlade herdabrev av Lars-Göran Lönnermark. 2009.
51. Föregångare. Minnesteckningar för Skara stift 2005-2008. Red Bengt O. T. Sjögren. 2009.
52. Från Wittenberg till Rom. En biografi över Kåre Skredsvik. Thomas Skredsvik. 2009.
53. Supplement till Huvudbaner och anvapen inom Skara stift. Inga von Corwant-Naumburg. 2010.
54. Een kort underwijsning. Biskop Erik Falcks dogmatik. Red. Markus Hagberg. 2010.
55. Hemma i främmande hamn. Bengt Schantz. 2010.

Medlemsinformation

Årsavgiften är 50 kr. För ständigt medlemskap 500 kr.

Sällskapets PlusGiro: 484 18 42-0

Bankgiro: 5812-8166

BIC=NDEASESS

IBAN-nummer:

SE94 9500 0099 6026 4841 8420

Girokort bifogas till den som ej tidigare gjort årets inbetalning.

Alla ändringar vad gäller adress, titel, m. m. skall meddelas till kassaförvaltaren Margareta Jansson, Skaraborgsgatan 29 B, 532 30 Skara.

Tel: 0511-137 46.

E-post: margareta_jansson@bredband.net

Skara Stiftshistoriska Sällskap

Hemsida: www.skarastiftshistoriska.nu

Stiftshistoriska sällskapets böcker kan beställas hos Johnny Hagberg, Prästgården 531 94 Järpås. Tel & Fax: 0510-910 16, 070-550 00 98 E-post: jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Styrelse

Ordf. Johnny Hagberg, Järpås
Vice ordf. Lena Maria Olsson, Borås
Skr. Lennart Nordquist, Borås
Kassaförvaltare Margareta Jansson, Skara
Nils Hjertén, Vänersborg
Lisbeth Sjöberg, Karlsborg
Markus Hagberg, Skara
Bengt P. Gustafsson, Skara
Bengt Fåglefelt, Vara

Redaktör för medlemsbladet:
Johnny Hagberg.

ISSN: 1103-3959

Tryck: Solveigs Tryckeri, Skara